

НАРАТИВНИЙ І ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНИЙ АНАЛІЗИ УКРАЇНСЬКИХ
ЛІТЕРАТУРНИХ КАЗОКNARRATORY AND PSYCHOTHERAPEUTIC ANALYSIS OF UKRAINIAN
LITERARY FAIRY TALES

У статті наведено результати дослідження проблеми наративного та психотерапевтичного аналізів українських літературних казок. Визначено сутність, особливості літературної казки як жанру авторського твору, який визначає оригінальні способи вирішення різноманітних проблем за допомогою фантастичного, алегоричного відображення подій, образів. Презентовано різновиди літературної казки, як-от: казка за фольклорними мотивами, власне авторська казка, казка з оригінальною фабулою, казка-поема, казка-новела, казка-оповідання, казка-легенда, казка, наближена до притчі, байки. Акцентовано увагу на психотерапевтичних можливостях літературної казки в наративному вимірі, як-от: зміни сприйняття, усвідомлення, ставлення до життєвої ситуації, розвиток здібностей, якостей, подолання стресового стану, формування емоційного інтелекту, звільнення від нав'язливих моделей поведінки, корекція неконструктивних особистісних концепцій, настанов, стереотипів, формування цінностей, позитивних міжособистісних відносин через ідентифікацію з персонажами твору. Виокремлено психологічні механізми впливу літературної казки на особистість: процес ініціації, опанування досвіду проживання кризових станів, проникнення в несвідомі сфери психіки, розв'язання емоційних проблем, досягнення катарсису, зняття психоемоційного напруження. Основна мета статті – охарактеризувати особливості застосування наративного та психотерапевтичного аналізів літературної казки. Окреслено процедуру, визначено категорії, елементи наративного аналізу літературної казки (тип наратора, фокалізація, тип нарації, тематична структура, тип фабули, час, персонажі, рефлексія наратора). Охарактеризовано особливості психотерапевтичного аналізу літературних казок із позиції психоаналітичного, трансактного, метафоричного підходів. Визначено елементи психотерапевтичного аналізу літературної казки (сюжет, герой, персонажі, стосунки між героями, типові події, труднощі, засоби вирішення труднощів, ресурси). Представлено результати наративного та психотерапевтичного аналізів української літературної казки.

Ключові слова: казка, літературна казка, наративний аналіз, психотерапевтичний

аналіз, психоаналітичний, трансактний, метафоричний підходи.

The article presents the results of a study of the problem of narrative and psychotherapeutic analyzes of Ukrainian literary fairy tales. The essence and features of a literary fairy tale are determined as a genre of author's work, which defines original ways of solving various problems with the help of a fantastic, allegorical display of events and images. Varieties of literary fairy tales are presented: a fairy tale based on folklore, the author's own fairy tale, a fairy tale with an original plot, a fairy tale-poem, a fairy tale-short story, a fairy tale-story, a fairy tale-legend, a fairy tale close to a parable, fables. Attention is focused on the psychotherapeutic possibilities of a literary fairy tale in the narrative dimension: changes in perception, awareness, attitude to a life situation, development of abilities, qualities, overcoming a stressful state, formation of emotional intelligence, liberation from obsessive behavior patterns, correction of unconstructive personal traits, formation of values, positive interpersonal relationships through identification with the characters of the work. The psychological mechanisms of the influence of a literary fairy tale on the individual are highlighted: the process of initiation, mastering the experience of living in crisis states, penetration into the unconscious spheres of the psyche, solving emotional problems, achieving catharsis, relieving psycho-emotional stress. The main purpose of the article is to characterize the features of the use of narrative and psychotherapeutic analyzes of literary fairy tales. The procedure is outlined, categories and elements of narrative analysis of a literary fairy tale are defined (type of narrator, focalization, type of narrative, thematic structure, type of plot, time, characters, reflection of the narrator). The features of psychotherapeutic analysis of literary fairy tales are characterized from the perspective of psychoanalytic, transactional, and metaphorical approaches. The elements of psychotherapeutic analysis of a literary fairy tale are identified (plot, hero, characters, relationships between heroes, typical events, difficulties, ways to resolve difficulties, resources). The results of narrative and psychotherapeutic analyzes of Ukrainian literary fairy tales are presented.

Key words: fairy tale, literary fairy tale, narrative analysis, psychotherapeutic analysis, psychoanalytic, transactional, metaphorical approaches.

УДК 821.161.2-34
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.57.9>

Саврасова-В'юн Т.О.

к.психол.н.,
заступник декана факультету
української філології, культури
і мистецтва
Київський столичний університет імені
Бориса Грінченка

Постановка проблеми. У надскладних умовах сучасного сьогодення проблема збереження, відновлення психічного та психологічного здоров'я особистості набуває неабиякої гостроти. Літературна казка в аспекті вирішення цього питання постає потужним інструментом, завдяки якому психологи, психотерапевти допомагають людині впоратися зі стресом, тривожністю, страхом, покращити емоційний стан, розвинути соціальні нави-

чки, налагодити міжособистісні відносини, вирішити конфлікти, сформувати позитивний світогляд. У літературній казці закладено глибокий підтекст, метафоричність, психологічні механізми впливу, відтворені через процес ініціації, опанування досвіду проживання стану кризи, проникнення в несвідомі сфери психіки, досягнення катарсису, зняття психоемоційного напруження [4]. Однак практичне використання літературної казки для реалізації

психотерапевтичних цілей потребує ретельної підготовки та впевненості, що той чи інший літературний твір має зцілювальний ефект. Для вирішення такого завдання доцільно застосовувати нарративний і психотерапевтичний аналіз літературних казок, що дозволяє не лише визначити глибинні структури текстів-оповідей, їх співвідношення зі структурами дискурсу [12], але й дослідити особливості впливу твору на психологічний стан особистості. Тому питання нарративного та психотерапевтичного аналізів літературних казок потребує детального розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Літературна казка як наукове явище є предметом дослідження таких учених, як: Т. Конева [9], О. Ніколенко [9], О. Орлова [9], С. Фіялка [13], Ю. Ярмиш [15] та інші. Дослідники розглядають літературну казку як жанр авторського твору, який визначає оригінальні способи вирішення різноманітних проблем за допомогою фантастичного, алегоричного відображення подій, образів [15].

В. Грищук [4], М. Масловська [7], Ю. Ярмиш [15] та інші виокремлюють різновиди літературної казки, як-от: казка за фольклорними мотивами, власне авторська казка, казка з оригінальною фабулою, казка-поема, казка-новела, казка-оповідання, казка-легенда, казка, наближена до притчі, байки.

У працях Б. Беттелхайма [19], Н. Герман [2], Т. Горобець [2], Д. Кемпбелла [20] та інших зосереджено увагу на психотерапевтичних можливостях літературної казки в нарративному вимірі. Науковці вважають, що, читаючи літературну казку, особистість здійснює низку позитивних ідентифікацій, обирає той екзистенційний сюжет, який відповідає внутрішньому стану, оскільки людина є суб'єктом глибинних змін щодо особистісної цілісності, вибору засобів, ресурсів щодо вирішення життєвих проблем. За допомогою ототожнення з героєм казки особистість здатна подолати проблеми залежності, конфліктів, страхів, інстинктивних проявів, досягнути почуття психологічного благополуччя [19].

Цінними для нашого дослідження є праці науковців (П. Баррі [1], Л. Беллак [16], Е. Берн [17], Н. Бернінг [18], Б. Беттельхейм [19], Ж. Женетт [21], С. Карпман [23], Р. Кроулі [25], Д. Міллс [25], Н. Пезешкіан [26], О. Плетка [10], С. Томкінс [27], Н. Чепелева [14], К. Юнг [22] та інші), які слугували основою для здійснення нарративного та психотерапевтичного аналізів літературних казок.

Однак не досить висвітленою залишається проблема практичного застосування нарративного та психотерапевтичного аналізів літературної казки для доведення її зцілювального впливу.

Мета статті – охарактеризувати особливості застосування нарративного та психотерапевтичного аналізів літературної казки.

Виклад основного матеріалу дослідження. І. Данилюк, М. Мушкевич акцентують увагу на зцілювальних можливостях літературної казки та вважають, що у процесі опрацювання літературної казки в людини активізується нараційна ідентичність, яка супроводжується здатністю до самовдосконалення власної історії життя через прийняття досвіду, застосування його як ресурсу в майбутньому [5; 8].

У працях Д. Кемпбелла констатовано, що під час роботи з літературною казкою людина виявляє проблеми, конфлікти через ідентифікацію з персонажами твору, приймає ситуацію, активізує особистісні ресурси для усвідомлення повчальної ролі сюжетної лінії твору [20].

М. Гірняк, П. Рікер зауважують, що у процесі ознайомлення з літературною казкою читач, який шукає відповіді на питання, виявляє власну ідентичність, інтерпретує твір на власний розсуд, відповідно до своїх емоцій, досвіду, ерудованості [3; 11]. Для М. Марковського читання й інтерпретація літературного твору – «акт конструювання нашої ідентичності» [24, с. 9]. Читач, який ототожнює себе з героями казки, інтерпретує твір, здійснює самоаналіз, проектує себе на персонажів твору, визначає особистісну структуру [3].

Ураховуючи вищезазначене, вважаємо, що під час психотерапевтичної роботи літературною казкою доцільно використовувати твори зі зцілювальним ефектом, який можна виявити за допомогою спеціальної процедури, а саме: нарративного та психотерапевтичного аналізів.

Основою для нарративного аналізу літературних казок слугували дослідження П. Баррі [1], Л. Беллака [16], Н. Бернінга [18], Ж. Женетта [21], С. Томкінса [27], Н. Чепелевої [14].

Нарративний аналіз оповідного тексту, з позиції С. Томкінса, важливо здійснювати в семантичному, логічному ключі, виокремлюючи рівні аналізу: вектор, площину, обставини, кваліфікатори [27].

Л. Беллак у процесі здійснення нарративного аналізу пропонує такі одиниці, як: тема, дійові особи, психологічні проблеми. Тему дослідник розбиває на рівні опису, інтерпретації, діагностики, символіки, уточнення. Звернення автора до теми більш ніж тричі свідчить про значущість інформації, провідний нарратив, який оповідач породжує, осмислюючи власний життєвий досвід. Одиницею нарративного аналізу визначено дійових осіб твору, де головний герой – сам наратор, інші дійові особи – образи ідентифікації, проекції граней особистості наратора. Психологічні проблеми виявлені в потребах, мотивах, конфліктах персонажів [16].

З позиції Н. Чепелевої, проведення нарративного аналізу потребує акценту на семантичних

характеристиках інформаційних шарів твору, які містять когнітивний (увагу зосереджено на тексті, що відтворює події, факти, обставини життя наратора), рефлексивний (розгляд наратора, його емоційний стан, ставлення до подій), регулятивний (увагу акцентовано на взаємодії автора з реципієнтом, вплив на когнітивну, емоційно-сміслову сферу читача, слухача, характер комунікативно-пізнавальної діяльності реципієнта) рівні [14].

З позиції Н. Бернінга, нарративний аналіз передбачає розгляд п'яти категорій аналізу, як-от: голос (оповідач-учасник, оповідач-спостерігач), настроїв, фокалізація (внутрішнє, зовнішнє), тимчасовий порядок (хронологічний, анохронічний), нарративний простір (рамковий, тематичний), характеристика твору (оповідальна, фігуральна) [18].

До структури нарративного аналізу Ж. Женетт визначає шість категорій дослідження оповіді: тип нарації, фокалізацію наратора, тип наратора, час, обрамлення, мовлення, непрямую мову [1; 21].

На основі вищезазначеного вважаємо за доцільне до основних елементів нарративного включити: тип наратора (гетеродієгетичний, гомодієгетичний), фокалізацію (внутрішню, зовнішню, нульову), тип нарації (міметичний, дієгетичний), тематичну структуру (рівень суті, інтерпретації, проблеми, символи), тип фабули (дії, персонаж, думки, успіх, характер), час (аналіпси, проспекції), персонажів (головний герой, дійові особи, характер їхніх ідентичностей), рефлексію наратора (емоційний стан, ставлення до подій, усвідомлення проблеми).

Підґрунтям для проведення психотерапевтичного аналізу літературних казок слугували праці Е. Берна [17], Б. Беттельхейма [19], С. Карпмана [23], Р. Кроулі [25], Д. Міллс [25], Н. Пезешкіана [26], О. Плетка [10], К. Юнга [22].

К. Юнг, Б. Беттельхейм здійснюють психотерапевтичний аналіз казок і ґрунтуються на положеннях психоаналітичного підходу, використовують архетипи, символи творів. До елементів аналізу казок дослідники включають: головні, вторинні персонажі за архетипами (Тінь, Старий, Дитина, Мати, Дух, Аніма/Анімус, Самість тощо), їх роль у темі казки; сюжет (події, їх послідовність, інтерпретація метафор сюжету); тему та символіку твору (розкриття головної теми, загальноприйнятої символіки) [19; 22].

На думку Е. Берна, С. Карпмана, О. Плетка, психотерапевтичний аналіз літературних казок важливо здійснювати в межах трансактного підходу, що містить розгляд, інтерпретацію взаємодії ролей персонажів твору, відображає життєвий сценарій особистості, стан її «Я», визначає риси героїв, їхні настанови, цінності, концепції, характеризує ресурси подолання

труднощів. Структурними елементами аналізу казок за трансактним підходом є: сюжет (події, обставини, герої, їхні цілі, конфлікти); символи (глибокий сенс, ідеї, цінності, що вплетені в символи); моральний підтекст (життєві уроки, соціальні проблеми, послання); стилістика (атмосфера, настроїв твору); авторські наміри (цілі, інтенції автора твору) [10; 17; 23].

У межах метафоричного підходу пропонують проводити психотерапевтичний аналіз літературних казок Р. Кроулі, Д. Міллс, Н. Пезешкіан, адже метафора у творі слугує інструментом для відтворення символічного несвідомого сенсу. До елементів психотерапевтичного аналізу літературної казки науковці включають: сюжет (інтерпретація тем твору); героя (риса головного персонажа твору, з яким ототожнює себе автор, читач); персонажів (характер, якості вторинних персонажів); стосунки між героями (суперництво, співпраця, допомога, турбота тощо); типові події (пошук скарбів, кращого життя, особистого щастя, зцілення); труднощі (емоційні, мотиваційні, когнітивні, поведінкові проблеми особистості); засоби подолання труднощів (уступка/напад, обман/щирість, інтернальний/екстернальний локус контролю); ресурси (наявність ресурсів, особистісного потенціалу, активів, здатність їх застосовувати, стратегії вирішення проблем) [25; 26].

Уважаємо за необхідне навести приклад нарративного та психотерапевтичного аналізів української літературної казки А. Зайцевої «Казка про страх» [6].

Відповідно до нарративного аналізу окресленої літературної казки, тип наратора – гетеродієгетичний, оскільки розповідач не є учасником історії, простежується дискурсивна дистанція між наратором і подіями: є пряма мова персонажів. Фокалізація – внутрішня, адже розповідач є проєкцією головного героя – Бузкової Феї. Тип нарації – міметичний – історію викладено поступово, сюжет твору створює ілюзорну реальність для читача. Тематична структура – описова, що відтворює зміст розповіді, характеризує повною мірою сюжет історії, акцентує увагу на символіці. Тип фабули – фабула успіху, що відображає стратегію подолання страху, труднощів і опанування сміливості, свободи, досягнення перемоги над собою. Час – аналептичний, оскільки у творі представлено події минулого. Персонажі казки – Бузкова Фея, подружки головної героїні різнокольорові феї, лисеня, страх, Озеро Правди, Фонтан Успіху, Дерево Сміливості. Основними рисами Бузкової Феї є сором'язливість, доброта: *«Вона була дуже доброю, завжди готова прийти на допомогу, але надзвичайно сором'язлива»*, підвищена чутливість, тривожність, нездатність протистояти сумнівам, критиці, страх стати залежною, який супроводжувався безсонням і самотністю:

«Через страх її найкращими подругами стали безсоння та самотність», «Вона боялася, що інші нечужо скористаються її добротою і повестися нечесно, боялась стати залежною». Подружки Бузкової Феї – різнокольорові феї, які полюбляють веселощі, співи, розваги. Рисами маленького лисеня є хитрість, здатність приймати події в житті такими, які вони є: «Не шукай пояснень чи відповідей, просто прийми і насолоджуйся», брати відповідальність за інших, діяти швидко, без вагань. Властивостями страху стали сила, підступність, використання життєвих сил інших: «Страх так сильно скував її, що жодні чари не допомагали». Для Озера Правди найціннішими є щирість, відкритість, здатність дивитися на дійсність реально, без ілюзій. Фонтан Успіху випромінює красоту, живильну силу, насолоду. Характерними якостями Дерева Сміливості є сміливість, віра в майбутнє, перемога: «<...> символ твоєї найголовнішої перемоги – перемоги над собою».

Текст твору пронизаний описом процесу самопізнання, саморозвитку. Автор ще раз проживає історію власного життя у стані страху, ототожнює себе з головним персонажем твору, відображає внутрішні переживання, відтворює переломний етап власного особистісного становлення, перші кроки до успіху крізь перешкоди та труднощі, невпевненість і невіру в себе, власні сили. В описі у дрібних деталях шляху до успіху автор зосереджує увагу читача на необхідності відчувати дії, чути слова підтримки, здавалося б, незначних персонажів у житті й ухвалювати рішення, діяти, незважаючи на побоювання та невпевненість. Усвідомлюючи власний тернистий шлях до успіху, автор настановує читача на важливість брати на себе відповідальність за все, що відбувається в житті, робити кроки вперед попри страх невдач, перешкоди, отримувати різноманітний досвід для успішного майбутнього [6].

За психотерапевтичним аналізом літературної казки А. Зайцевої «Казка про страх» [6], сюжет відтворює історію Бузкової Феї, яка жила в лісі з подругами-феями, вирізнялася добротою, готовністю допомогти іншим, однак сором'язливістю, скутістю страхом залежності, нечесності, що призвів її до самотності й безсоння. Подолати страх Бузкової Феї допомогло маленьке лисеня, яке запросило Фею до Озера Правди, де вона побачила свої страхи в образі чудовиська, змогла побороти страх, подивитися йому в очі та посміхнутися. Разом із лисенням Фея відвідала Фонтан Успіху, набралася життєвої сили, енергії, доторкнулася до Дерева Сміливості, розвинула здатність долати страх і недовіру до самої себе. Головний герой твору – Бузкова Фея шукає шлях до саморозвитку, опанування сміливості, звільнення від страхів і самотності. У кульмінаційній частині твору головний персонаж піддається внутрішній тран-

сформації, змінює власне ставлення до страху, заглядає йому у вічі: «Ой!.. Чудовисько <...> Воно <...> Воно змінюється <...>», проявляє силу духу. Другорядними персонажами казки є різнокольорові феї, страх, безсоння та самотність, лисеня, Дерево Сміливості. Характерними рисами різнокольорових фей є дружність, веселість, здатність до розваг і подвигів, вони створюють у лісі атмосферу єдиної спільноти. Серед особливостей страху є сила, здатність виснажувати інших. Образи безсоння та самотності відображають стан головної героїні, який виник у результаті страху як психосоматична проблема: «Через страх її найкращими подругами стали безсоння та самотність». Лисеня є прикладом підтримки головної героїні, своєрідним терапевтом, який супроводжує Бузкову Фею у психотерапевтичному процесі, допомагає подолати страх, делікатно пройти процес трансформації себе: «Продовжуй впізнавати свої страхи, дивись їм у вічі та посміхайся». У відносинах між Бузковою Феєю та страхом виявлено суперництво, яке в результаті застосування головної героїнею стратегії «дивитися страхом в очі» завершується перемогою головного персонажа, переродженням суперництва у співробітництво завдяки розумінню головним персонажем своїх страхів. Стосунки Бузкової Феї та різнокольорових фей ґрунтуються на стратегії ухилення, оскільки головна героїня весь час уникала контактів із подругами через недовіру, нечесність і схильність до залежності. Між Бузковою Феєю та лисеням склалися стосунки за стратегією співпраці, адже лисеня запропонувало допомогу, супровід у подоланні страху. Типовою проблемою, яка розглядається в казці, є практичний підхід до трансформації, самозцілення, що передбачає роботу головного персонажа над внутрішнім конфліктом, подолання комунікативних бар'єрів, невпевненості в собі. Основними ресурсами, які опановують персонажі казки у процесі змін, є розвиток особистісного потенціалу, сміливості, вольових якостей, забезпечення соціальною підтримкою, удосконалення здатності долати труднощі. Автор твору настановує читача на думку, що побороти страхи, невпевненість у собі можна і за підтримки інших, і за допомогою власної мотивації, що є ресурсом для саморозкриття, самовдосконалення особистості [6].

Висновки із проведеного дослідження.

Отже, у результаті проведеного аналізу праць науковців, які слугували підґрунтям для проведення нарративного та психотерапевтичного аналізів літературних казок, виокремлено основні елементи нарративного аналізу казок (тип наратора, фокалізація, тип нарації, тематична структура, тип фабули, час, персонажі, рефлексія наратора) і психотерапевтичного аналізу (сюжет, герой, персонажі, стосунки між героями, типові події, труднощі, засоби подо-

ланья труднощів, ресурси). Наведено приклад наративного та психотерапевтичного аналізів української літературної казки А. Зайцевої «Казка про страх». Виявлено, що зазначений твір вирізняється психотерапевтичним ефектом у наративному вимірі, адже в казці відтворено шляхи головного героя до успіху: за допомогою підтримки, супроводу інших; завдяки активізації власної мотивації в боротьбі зі страхами невдач, – що є ресурсами для вдосконалення особистості.

Перспективами подальших наукових розвідок є добір українських літературних казок із зцілювальним ефектом для подальшого використання у психотерапевтичній практиці.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство та культурологія / пер. з англ. О. Погинайко ; наук. ред. Р. Семків. Київ, 2008. 360 с.
2. Герман Н., Горобець Т. Казкотерапія як один із методів практичної діяльності психолога. Черкаси, 2015. 142 с.
3. Гірняк М. Читання як шлях до себе. *Studia Methodologica*. 2015. Vol. 40. P. 113–123.
4. Грищук В. Літературна казка: становлення і розвиток жанру. *Наукові записки Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*. 2013. Т. 1. № 1–73. С. 22–27.
5. Данилюк І., Зольникова С. Казкотерапія як метод психологічного впливу на особистість. *Психологічний часопис*. 2019. Т. 5. № 6. С. 161–173.
6. Зайцева А. Казка про страх. URL: <https://is.gd/sfWsiW>.
7. Масловська М. Українська літературна казка в контексті європейської. *Вісник Житомирського державного педагогічного університету*. 2004. № 15. С. 142–145.
8. Мушкевич М. Казкотерапія як метод психологічного супроводу сімей із проблемною дитиною. *Психологічні перспективи*. 2019. Вип. 33. С. 205–220.
9. Світова література / О. Ніколенко та ін. Київ, 2018. 296 с.
10. Плетка О. Казка як вектор побудови життєвих стратегій. *Простір арттерапії / упор. УМО, ГО «Арттерапевтична асоціація»*. Київ, 2011. Вип. 1 (9). С. 58–64.
11. Пікер П. Що таке текст? Пояснення і розуміння. *Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* / за ред. М. Зубрицької. Львів, 2002. С. 305–323.
12. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава, 2008. 712 с.
13. Фіялка С. Редагування дитячих видань. Київ, 2022. 115 с.
14. Наративні психотехнології / Н. Чепелева та ін. Київ, 2007. 162 с.
15. Ярмиш Ю. У світі казки : літературно-критичний нарис. Київ, 1975. 144 с.
16. Bellak L. The Thematic Apperception Test, the Children's Apperception Test, and the Senior Apperception Technique in clinical use. Boston, 1997. 492 p.
17. Berne E. Transactional Analysis in Psychotherapy. New York, 2001. 274 p.
18. Berning N. Narrative Means to Journalistic Ends : A Narratological Analysis of Selected Journalistic Reportages. Wiesbaden, 2011. 160 p.
19. Bettelheim B. Cudowne i pozytywne. O znaczeniach i wartościach baśni. Warszawa, 1985. 296 p.
20. Campbell J. The Hero with a Thousand Faces. Princeton, 2004. 403 p.
21. Genette G. Die Erzählung. München, 1998. 315 p.
22. Jung C.G. The Basic Writings of C.G. Jung. *Modern Library* / ed. by S. Violet, De Laszlo. Hardback, 1993. 736 p.
23. Karpman S.B. Fairy tales and script drama analysis. *Transactional Analysis Bulletin*. 1968. № 7 (26). P. 39–43.
24. Markowski M.P. Identity and Interpretation. Stockholm, 2003. 181 p.
25. Therapeutic metaphors for children and the child within / J. Mills et al. New York, 2001. 284 p.
26. Peseschkian N. Cultural Dimension in the Training in Medical Psychotherapy. Positive Psychotherapy: A Transcultural and Interdisciplinary Approach to Psychotherapy. *Psychother Psychosom*. 1990. № 53 (1–4). P. 39–45.
27. Tomkins S. Affect imagery consciousness. New York, 2008. 544 p.